

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ І ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

УДК 340

*Данило Юрійович Акуленко,
аспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВЗАЄМОДІЇ З ДЕРЖАВОЮ

Громадянське суспільство має незліченну кількість визначень в сучасній теорії держави і права, політології, філософії та інших суспільних науках. Така ситуація складається внаслідок того, що громадянське суспільство є складним, комплексним явищем, яке досліджується багатьма науками відповідно до предмета їх вивчення.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що громадянське суспільство є одночасно ознакою і необхідною складовою правової держави і демократичного режиму в такій державі, а наявність і функціонування такого суспільства суттєво відрізняється в різних країнах, які крокують до побудови вищезгаданої демократії.

Метою роботи є розкриття важливої ролі громадянського суспільства в умовах сучасного українського соціального життя та сучасного державотворення.

Виклад практичної складової дослідження. Громадянське суспільство є невід'ємною частиною будь-якої сучасної держави з демократичним правовим режимом. Україна не є винятком, а навпаки лише підтверджує загальну тенденцію, яка полягає в тому, що чим менш розвинуті інститути громадянського суспільства – тим більша загроза порушень прав, свобод та інтересів громадян цієї держави. Доказом цього є перші місця України серед країн з найбільшою кількістю звернень до ЄСПЛ. Таким чином, у 2016 році Україна очолювала рейтинг за кількістю звернень, і попри те, що аналізуючи рейтинг 2018 року можна відзначити позитивну динаміку у вигляді скорочення кількості таких скарг, ми досі знаходимося у четвірці лідерів, поділяючи лідерство з Туреччиною, Росією та Румунією. Втім, така позиція також не є задовільною, оскільки, на думку багатьох фахівців, Україна знаходиться на піку розвитку громадянського суспільства, а політичні режими у вищенаведених державах назвати демократичними у повній мірі неможливо.

Варто зауважити, що не лише задовільний стан системи захисту прав та інтересів громадян є індикатором реальної ефективності громадянського суспільства. Лівову частку такого суспільства складають недержавні організації (НДО), діяльність яких направлена на забезпечення можливості реалізації громадянами своїх інтересів шляхом недопущення утисків з боку держави. Станом на 2018 рік в Україні зареєстровано 81 598 громадських організацій, це найбільша кількість за весь час існування незалежної України. Необхідно враховувати той факт, що в Сполучених Штатах Америки 1 організація припадає на 130 громадян, в той час як в Україні одна НДО припадає на 1710 жителів, що до речі, набагато більше, ніж у таких сусідніх країнах, як Білорусь або Росія. Такий ефект просунутого розвитку українського «третього сектору» можна пояснити традиційним тяжінням українців до демократії, відчуттям природної європейськості. Однак кількісний показник не завжди збігається з якісним. Відтак в Україні більшість НДО зосереджена в столиці та культурно-історичних і промислових центрах, в той час як громадяни, які проживають поза такими центрами, залишаються незахищеними.

Вищенаведене вказує на недосконалість механізму співіснування держави та громадського суспільства навіть у момент zenіту останнього.

Аналіз останніх наукових досліджень. Цьому питанню присвячені наукові праці багатьох вітчизняних учених, зокрема таких, як Н. М. Оніщенко, Н. С. Кузнецова, М. О. Баймуратов, В. Ю. Барков, В. В. Горленко, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, Т. В. Розова, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фризький та ін.

Згадані теоретики наголошують на важливості становлення і взаємодії громадянського суспільства і правової держави, називаючи це «демократичним середовищем». Важливість такого правового поля складно переоцінити, оскільки воно забезпечує доступність реалізації загальноправових цінностей, таких, як інтереси, свободи тощо.

Основні концептуальні положення про громадянське суспільство в історичній ретроспективі були сформульовані такими видатними мислителями, як Дж. Локк, А. Фергюссон, Ш. Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. де Токвіль та ін.

Сьогодні в доктрині теорії держави і права немає єдиного і загальноприйнятого розуміння громадянського суспільства, натомість існує лише концепція такого розуміння. Цікавою особливістю є також те, що навіть словосполучення «громадянське суспільство» є відносно умовним, адже «негромадянського», або «антигромадянського» суспільства просто не існує.

При всьому вищезгаданому різноманіттю такого явища, як громадянське суспільство, більшість науковців поділяють думку Ю. М. Оборотова: «громадянське суспільство створює такі суспільні відносини, до яких держава не може втрутитися» [4, с. 58] Аналогічну думку поділяє й Ю. М. Тодика, який під громадянським суспільством розумів «систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління» [3, с. 187].

На нашу думку, найбільш вдалим і сучасним є визначення Н. С. Кузнецової: громадянське суспільство – це «суспільство, яке здатне чинити спротив державі, контролювати її діяльність; суспільство, яке здатне вказати державі її місце, тримати її в шорах. Інакше кажучи, громадянське суспільство – це суспільство, здатне зробити свою державу правовою» [5, с. 52-53].

Таке суспільство є сукупністю громадян та організацій, які мають рівні права та обов'язки, при цьому воно (суспільство) не перебуває під прямим наглядом та контролем держави, але взаємодіє нею. Така взаємодія здійснюється задля досягнення загального блага. Громадянське суспільство необхідне для існування демократичного режиму суспільства, а держава в свою чергу захищає право незалежного існування і самоврядування недержавних організацій.

Відповідно до 1 статті Конституції України, наша держава є демократичною правовою державою. Втім, фактично сьогодні Україна лише йде шляхом демократизації. Одним з багатьох факторів, які гальмують цей рух, є відсутність громадянського суспільства.

Ймовірно, ситуація склалася таким чином внаслідок відсутності реально функціонуючого комплексного громадянського суспільства в Україні у складі Російської імперії та Радянського Союзу.

Шляхи подолання проблеми:

Вважаємо, що важливими кроками для побудови такого суспільства є:

- підвищення правової та політичної культури і свідомості населення;
- створення і забезпечення можливості здійснення «прямої демократії»;
- створення сучасного функціоналу онлайн сервісів задля забезпечення швидкого і надійного доступу до голосувань, внесення пропозицій, петицій та оскаржень дії чи бездіяльності державних органів;
- відміна повного державного контролю у певних сферах суспільного життя, розвиток місцевого самоврядування, створення приватних пенсійних і страхових фондів, споживчих товариств, організацій колективного управління, об'єднань власників тощо;
- постійне удосконалення контрольних механізмів, тобто механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави;
- ефективна реформа судової системи, створення антикорупційного суду;
- повне перезавантаження «силового» державного сектору після закінчення військових дій на Сході України;
- заборона прямого та опосередкованого впливу на засоби масової інформації з боку державних службовців усіх рівнів;
- реформа освіти задля забезпечення будь-якої особи знаннями про свої реальні та потенційні права, обов'язки, а також про можливості їх використання та виконання.

Безпосередню діяльність держави можна успішно, демократично корегувати за допомогою: суб'єктів, інститутів, структур громадянського суспільства. Але не можна позбавити державу певної ролі в організації вітчизняного соціального простору та підмінити громадянським суспільством [1, с. 12-13].

Висновки: Отже, для встановлення демократії громадянське суспільство є обов'язковим та невід'ємним фактором, оскільки від рівня розвитку такого суспільства залежить доступність захисту власних інтересів для громадян, а також варіативність можливостей для самореалізації в усіх сферах суспільного життя. Чим розвиненіше громадянське суспільство, тим важче запровадити тотальний контроль над громадянами такої держави, який потенційно може стати причиною розвитку авторитаризму та утисків прав та свобод. На нашу думку, в контексті розбудови громадянського суспільства, серед інших, варто враховувати фактор специфіки менталітету українського громадянина. Вплив на цей менталітет може і повинен відбутися шляхом формування заходів співпраці за участі міжнародних організацій, навчальних закладів та інститутів громадянського суспільства в Україні, необхідно забезпечити реалізацію проектів, які спрямовані на підвищення освіти і свідомості населення. Законодавець в свою чергу має забезпечити умови та можливість такої співпраці, здійснювати регулярне оприлюднення щорічного звіту про стан громадянського суспільства, а також гарантувати незалежність та засоби існування усім його інститутам. Основні засади розбудови такого суспільства мають закріплювати захист прав і свобод людини центральним пріоритетом державного і суспільного впливу.

Список використаних джерел

1. *Громадянське суспільство в Україні в умовах демократичних трансформацій: перспективи розвитку* : науково-аналітична доповідь / Оніщенко Н. М., Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В., Батанова О. В., Сунегін С. О. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. – С. 12-13.
2. *Конституція України* (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). Редакція від 30.09.2016.
3. *Конституційне право України* / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К. : Ін Юре, 2002. – С. 187.
4. *Теория государства и права в вопросах и ответах* : учебно-методическое пособие / Под ред. Ю. Н. Оборотова. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – С. 58.
5. *Развитие гражданского общества и современное частное право Украины* // Частное право. – 2013. – №1. – С. 52-53.

References

1. *Hromadianske suspilstvo v Ukraini v umovakh demokratychnykh transformatsii: perspektyvy rozvytku: naukovy-analitychna dopovid* / Onishchenko N. M., Shemshuchenko Yu. S., Skrypniuk O. V., Batanova O. V., Suniehin S. O. – K. : Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2017. – S. 12-13.
2. *Konstytutsiia Ukrainy* (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1996, № 30, st. 141) Redaktsiia vid 30.09.2016.
3. *Konstytutsiine pravo Ukrainy* / Za red. Yu. M. Todyky, V. S. Zhuravskoho. – K. : In Yure, 2002. – S. 187.
4. *Teoriya hosudarstva y prava v voprosakh y otvetakh* : Uchebno-metodycheskoe posobyе / Pod red. Yu. N. Oborotova. – Kh. : ООО «Odyssey», 2005. – S. 58.
5. *Razvytye hrazhdanskoho obshchestva y sovremennoe chastnoe pravo Ukrainy* // ChASTNOE PRAVO. – 2013. – № 1. – S. 52-53.

Акуленко Д. Ю. Окремі проблеми побудови громадянського суспільства в Україні та його взаємодії з державою

Стаття присвячена дослідженню умов побудови громадянського суспільства в Україні та розподілу соціального простору між таким суспільством та державою. Незважаючи на критичну необхідність існування такого суспільства в будь-якій демократичній правовій державі сьогодення, фахівці не приділяють належної уваги прямому зв'язку між традиціями та ментальністю громадян з вибором необхідного шляху розбудови і розвитку громадянського суспільства. Крім того, чимало сходинок на шляху до реальної незалежності і ефективної діяльності ГС були проігноровані. У статті були проаналізовані останні наукові дослідження та був розроблений чіткий план, включно із системою практичних заходів, які спрямовані на подолання кризи інертності впливу ГС на захист прав та інтересів громадян України.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, недержавні організації, соціальний простір, механізм співіснування громадянського суспільства і держави, демократичний правовий режим.

Akulenko D. Y. Selected issues of building a civil society in Ukraine and its cooperation with the State

The article is devoted to the study of the conditions of building a civil society in Ukraine and the distribution of social space between the society and state. Despite the critical need for the existence of such society in any democratic constitutional state nowadays, the experts neglect the direct relation between traditions and citizen's mentality with a choice of required development path and development of civil society. Furthermore, many stages in the way of real independence and efficient operation of civil society were ignored. In the article the recent research was analyzed and a strong action plan was developed, including the system of practical tools, which focused on dealing with the crisis of civil society inertia influence on protection of the rights and interests of Ukrainian citizens.

Key words: civil society, state, non-governmental organizations, social space, mechanism of civil society and state cooperation, democratic legal control.

DOI: 10.33.66.3/2524-017X-2019-10-99-102

УДК 340.1

*Олег Леонідович Богініч,
старший науковий співробітник відділу
теорії держави і права Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА, ОСОБА:
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ
В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ**

Постановка проблеми. Початок третього тисячоліття для Української держави ознаменувався розвитком складних трансформаційних процесів, які охопили практично всі сфери суспільного життя. Поряд з тим незаперечним фактом, що зазначені трансформаційні процеси так чи інакше пов'язані з формуванням в Україні соціальної, правової, демократичної держави, основу функціонування якої складає розвинене громадянське суспільство, вони породили також значну кількість об'єктивних загроз, що суттєво актуалізує необхідність переосмислення основних аспектів взаємодії держави, громадянського суспільства та особи.

Перманентний стан перехідного періоду розвитку незалежної Української держави, що супроводжується реформуванням значного масиву галузей та сфер життєдіяльності суспільства з одночасним посиленням демократизації соціального життя, передбачає вироблення ефективного механізму взаємодії між особою, громадянським суспільством та державою, чого неможливо досягти лише за допомогою владно-примусових механізмів. Адже очевидно, що без підтримки державно-управлінських рішень з боку інститутів громадянського суспільства та окремих індивідів, дієве реформування відповідних галузей та сфер суспільно-державного життя здійснити неможливо, а тому особливої актуальності набуває, по-перше, науковий пошук основних теоретико-правових засад забезпечення функціонування ефективного механізму взаємодії особи, громадянського суспільства та держави і, по-друге, визначення оптимальних шляхів подолання тих об'єктивних викликів та загроз, які стоять сьогодні перед громадянським суспільством, державою та особою і сприяють посиленню тенденцій їх відчуження одне від одного [1, с. 24].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на те, що проблематика правових засад взаємодії громадянського суспільства, особи та держави є, на перший погляд, вже достатньо дослідженою, про що свідчить значна кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, потрібно визнати, що об'єктивна дійсність все ще вимагає пошуку системних шляхів подолання існуючих протиріч між вказаними учасниками державно-правового розвитку.

Не применшуючи ролі та значення наукового доробку багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких варто назвати, зокрема, С. Алексєєва, Г. Дж. Бермана, С. Бобровник, В. Богданова, Г. Мальцева, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, А. Полякова, С. Сунегіна, Т. Тарахонич, В. Співака,